

Милојка С. Рибач¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

Марко М. Милошевић²

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ДИЈАЛЕКТИЗМИ У ПЕСМАМА ПРИЗРЕНСКИМ РАДМИЛЕ КНЕЖЕВИЋ

Предмет овог рада³ представља анализа дијалектизама у *Песмама призренским* Радмиле Кнежевић. Главни циљ истраживања односи се на описивање најзначајнијих дијалекатских особина уочених у анализираној збирци песама. Структурне специфичности дијалектизама биће посматране у међуодносу са њиховом уметничком вредношћу, а методама интегралне стилистике биће обједињени план стилематичности и план стилогености. Све ексцерпирани примери поделићемо у три групе – фонетско-фонолошки, морфолошки и синтаксички дијалектизми. Најважнији резултати истраживања могу се свести на следеће: (а) на фонетско-фонолошком плану као најзначајније вокалске особине наводе се употреба полугласничке фонеме *ə*, екавски рефлекс некадашњег *јаша* и рефлекс *лу* на месту вокалног *л*, док се од консонантских особина издвајају темељно уклањање гласа *х*, употреба африкате *s*, замена *л* на крају слога групом *-(j)a*; (б) на морфолошком плану у систему деκлинације посебно место заузимају недоследна аналитичка деκлинација и аналитичка компарација, као и заменичке енклитике *џу*, *џи*, *ни*, док је у систему конјугације најзначајнија употреба футура првог, који се исказује балканистичком конструкцијом *ће + презенит*; (в) на синтаксичком плану од посебног значаја јесу глаголске енклитике на почетку реченице и удвајање објекта. Анализом се показало да је употреба дијалектизама у *Песмама призренским* један од кључних елемената ауторкиног стваралачког поступка, којим се остварује снажан уметнички ефекат.

Кључне речи: Радмила Кнежевић, *Песме призренске*, призренско-јужноморавски говори, говор Косова и Метохије, фонетско-фонолошки дијалектизми, морфолошки дијалектизми, синтаксички дијалектизми, стилем

1. Уводна разматрања

Предмет овог рада представља анализа дијалектизама у *Песмама призренским* Радмиле Кнежевић. Главни циљ истраживања односи се на описивање и класификацију најзначајнијих дијалекатских особина уочених у анализираној збирци песама. Структурне специфичности дијалектизама биће посматране у међуодносу са њиховом уметничком вредношћу, а методама интегралне стилистике биће обједињени план стилематичности и план стилогености.

Српска књижевница и драмска уметница Радмила Кнежевић рођена је 1971. године у Призрену, у старој призренској уметничкој породици. Објавила

1 milojka.ribac@filum.kg.ac.rs

2 marko.milosevic@filum.kg.ac.rs

3 Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

је неколико збирки поезије и више књига драмских текстова за децу⁴, од којих су поједина дела преведена на енглески, немачки и руски језик. Добитница је великог броја књижевних награда (нпр. награда „Вуко Безаревих” за најбољу сатиричну причу *Понекад пожелим да сам ций*, награда „Оригинални драмски текст за децу” за радио-драму *Размаженко Боле*, награда „Тома Радосављевић” за песму *Разговор са Метихијом*), а њена дела заступљена су и у значајним антологијама. Збирка песама *Песме призренске* из 2022. године састоји се од 33 песме⁵, а у њеној језичкој основи налази се призренско-јужноморавски дијалекат. Као таква, збирка одише матерњом мелодијом језика, због чега је с разлогом оцењена као својеврстан „филигрански језички кујунцилук” и представља јединствено књижевно остварење код нас. Снагом свог матерњег језичког израза ауторка у овом делу читаоцима приближава дух града Призрена, говорећи о историји, култури и народним обичајима, а све то чини служећи се аутентичним призренским говором обојеним лирским, изразито субјективним емотивним набојем⁶. Радмила Кнежевић на самом почетку збирке пише следеће:

Ово нису моје песме. / Ја само преносим оно што ми шајћу преци. / Зайишем у даху а зайиш их дуго, дуго читам, захвална Богу што ми је даровао кај сунца да би све ово остало забележено. / Овако су причале призренске старице, овако се рађало, сањало, певало, водело, умирало на нашој калдрми. И докле год све што памтимо и верујемо, дошло ћемо и трајати. / Јер на овоме свету ништа материјално није наше али је наше све оно у шта смо ућкали своју душу. / Нека овај мали филигран буде шајћу молитве за један град.

На крају дела ауторка прилаже и речник мање познатих речи како би своје песме у потпуности приближила свим читаоцима, због чега је истакнуто да:

„*Песме призренске* представљају својеврсну етнографску грађу. Оне у себи чувају обичаје, дух отмености, господства, достојанства, патријархални морал, припадност верском и националном идентитету, те као такве, осим уметничке и лингвистичке, имају и етнографску и историјску вредност.” (Драгана Рајовић, *Етнос прес*, 10. 5. 2024)

До сада највећи допринос прикупљању изворне говорне језичке грађе српских говора остварен је 2003. године у оквиру научноистраживачког пројекта *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији*. Говорећи о српским народним говорима Косова и Метохије у светлу међузезичке и међудијалекатске интерференције, Слободан Реметић (2004: 114) је истакао да српски призренски говор, као типични представник метохијског типа призренско-јужноморавског дијалекта, сведочи о свеобухватном домашају уплитања несловенских језика у генезу поменутог идиома. У новије време, у раду *О проучавању лексичког система српских говора Косова и Метохије (на примеру српског призренског говора)* Тања Милосављевић саопштени су резултати истраживања лексичког система српског призренског говора, периферног урбаног идиома на Косову и Метохији.

4 Издајамо: *Четири драме за децу* (2007), *Не тражим да знаш* (2011), *Призрене ствари* (2012), *Мале морске и обалске приче* (2012), *Поклони се и почни* (2014), *У пошрази за Љубицом* (2017), *Ујркос свему* (2018), *Кај сунца* (2018), *Богородица Љевшика у песмама* (2020), *Твоја рука* (2022) и *Песме призренске* (2023).

5 Број песама у збирци саобразан је са бројем година Исуса Христа, а и сама представа града Призрена у збирци је подигнута на раван метафизичког. Самим тим, Призрен се у поезији Радмиле Кнежевић уздиже од овоземаљског до вечног и непропадљивог, што потврђују и речи мр Драгане Рајовић, у чијем су тумачењу *Песме призренске* представљене као „сказаније о српском Цариграду”.

6 Субјективни план збирке обогаћен је личним фотографијама породице и старог Призрена, које су сачуване и након погрома у којем је горела родна кућа песникиње.

Присуство дијалекатских особина у једном литерарном тексту мотивисано је вишеструко. У првом реду издвајамо ауторову тежњу за реконструисањем идентитетских чинилаца који су садржани у „матерњој мелодији”, која, према речима Милене Станковић (2016: 230), подразумева „појаву примордијалног, изворног и родног звука који води аутора до суштинског и предачког у менталитету, психологији, патријархалној етици и културном систему”. Неговањем матерњег језичког израза, те његовим инкорпорирањем у књижевнорометнички текст аутор најверније изражава сентименталан однос према прошлости и завичају, истовремено негујући лични и колективни идентитет. За то циљано бира дијалекатски идиом, имајући у виду „у лингвистици познат[у] тврдњ[у] да су дијалекти документи историје народа” и чувари језичког израза који „услед континуираног процеса дедијалектизације у руралним подручјима српског дијалекатског простора под моћним утицајем образовног система и масовних медија, данас звучи другачије” (Деспотовић, Вељовић Поповић 2022: 162). Користећи семантички потенцијал дијалектизама, писац постиже емоционалну обојеност садржаја са циљем да изазове утисак код читаоца одређеног говорног подручја, а и сам се најпрецизније и најживописније изражава својим матерњим говором.

Гордана Драгин (2013: 121) наводи како се у књижевном делу могу наћи три релативно различита језичка идиома, која се изражавају на следећи начин: „1) мешавином стандардног, дијалекатског и урбаног идиома (вернакулара), 2) мешавином стандардног и вернакулара, 3) мешавином стандардног и руралног дијалекта и 4) чисто дијалекатским идиомом, руралним или урбаним”. Поменути ауторка дијалекатском књижевношћу сматра сваку књижевност писану дијалектом, без обзира на његово порекло, односно степен блискости са стандардним изразом. Слично становиште налазимо и код Душана Јовића (1985: 81), који сматра да је у књижевном делу најчешће заступљена „комбинација језика књижевне норме, дијалекатског идиома (и) говора урбаних средина”.

Аутентичност у говорном изразу постиже се „тако што се прави свестан избор од понуђених група речи, облика и конструкција [...] Захтевима књижевног контекста контролише се употреба дијалектизма и његова појава представља значајан начин богаћења лексике књижевног дела” (Драгин 2013: 122). Имајући у виду да у нашем случају аутор апсолутно познаје аутохтони говор којим се дело пише, сматрамо да се дијалектизми у збирци појављују не само као циљани избор маркирања одређених места у тексту већ и као резултат језичког аутоматизма. Томе у прилог говори и тврдња да збирку песама која је предмет наше анализе одликује велики број учесталих дијалектизама. Но, да Радмила Кнежевић сврховито и са јасном уметничком намером бира свој језички израз можда најбоље показује уводна песма у збирци, која се по много чему издваја од песама које за њом следе. Наиме, реч је о песми готово у потпуности написаној стандардним језиком, у којој се појединачним примером типичне дијалекатске лексеме маркира сегмент текста и остварује снажан уметнички утисак. Песму наводи-мо у целости, а описани пример маркирамо ради илустрације:

ПРИЗРЕН

Ти си моја коцкица Шадрвана
и кап призренске воде са длана,
стара Каљаја, поносна дама,
мирис липе и јоргована.

Ти си мој жубор Бистрице бистре,
додир гроздова и **ћерамитке**,
камени мост који веже људе,
песма си звона док јутра руде.

Ти си Метохија моја широка,
царски град с круном на глави,
љубав детета, два црна ока
загледана у Паштрик плави.

Ти си филигран мој око врата,
калдрма којом корак одзвања,
пурпурно небо од чисте свиле
под којим душа вечито сања.
(7)

Чињеница да књижевно стваралаштво Радмиле Кнежевић, колико нам је познато, досад није било предмет лингвистичких истраживања представља једну мотивацију више за провођење овог истраживања.

2. Анализа грађе

У наставку рада биће издвојени и анализирани најзначајнији дијалектизми уочени у *Песмама призренским* Радмиле Кнежевић. Структурне специфичности употребљених дијалектизама биће посматране у међуодносу са њиховом уметничком вредношћу, чиме ће, методама интегралне стилистике, план стилематичности бити обједињен са планом стилогености. Сви примери биће испитани са фонетско-фонолошког, морфолошког и синтаксичког аспекта.

2.1. Фонетско-фонолошки дијалектизми

2.1.1. Вокализам

Једна од основних одлика призренско-тимочке дијалекатске зоне јесте употреба посебне полугласничке фонеме *ə*, која је присутна у највећем делу говора, али се недоследно чува у различитим позицијама и лексемама. Реч је о нелабијализованом вокалу напрегнуте артикулације, најчешће средње висине, обично средњег или задњег реда (в. Ивић 1985: 110). Како истиче Слободан Реметић (1996: 358), полугласник је у призренским говорима реда *a*, а његово присуство у вокалском систему призренско-тимочке дијалекатске зоне представља једну од најмаркантнијих особина тих говора. У *Песмама призренским* забележени су бројни примери са полугласничком фонемом, од којих, ради илустрације, наводимо неке од њих⁷:

везено сџс срму (9), сџигнаја нов џвн (9), џуј⁸ кџд поџрчим песма се чује (12), џвнка ка пџишка (14), „Турај џезву, сџџ ће дођем!“ (17), џвмна ноћ пагнала (18), не сџм џу сркнала (18), џај се мера вика лакџи (19), а џејрџк је од вр палац (20), Анђа сџије и

7 Све примере у раду наводићемо тако што ћемо, најпре, приложити стих, а затим подвући пример који илуструје анализирану појаву. У загради се налази број стране на којој се дати стих може пронаћи.

8 У призренско-тимочкој дијалекатској зони често се употребљава партикула -ј (в. Ивић 1985: 115). У нашем корпусу уочен је велики број примера са овом партикулом, нпр: *Што да прајим? И џуј кафу (18), инајдери и џеј пџерзије (19), Овој наше кукумавче (26), кој ће џе носи, сџџ кџд си мало? (30), свакој зида своју срећу! (32).*

сѣн снује (21), „Мори Анђо, не сѣиј сѣѣ!“ (21), сѣс дарове у бошчалѣк (24), увек бидне калабалѣк (24), „По лѣк посо ти му наћи“ (26), Ја љи рекнем: Лѣсно је! (32), Тѣмнина паднала (34), Не је шѣмно (42), шрейери ка швоје шѣнко шело (44), остѣаде једѣн погле од шебе (46), Лѣжов и ајдук плачом се бранив (48), Бог зна чије масло у кѣндило жори (48), надимци – лаѣѣци (49), ѣк на жолеме даљине (51), остѣанало лаѣѣци име (51), Сѣбира љи децу своју (52), Чекам, ка век ми проодвив дѣнови (60), кѣд ноћ искача шѣд Призрен сѣије (62).

Призренски Срби јесу типични екавци, те се тако доследна екавска замена јаѣа у овим говорима уочава у основама речи и у различитим морфолошким категоријама (в. Реметић 1996: 370)⁹. Анализирана збирка песама бележи неке од следећих примера са екавским рефлексом вокала јаѣ: месечина побегнала (9), биљбил улегнаја и песму поје (9), На Шадрван љубав цвешѣа (11), Шадрван је ценшар свешѣа (11), зуби ка снеѣ (14), Шака шој је друга мера (19), мајкина је шој лепошѣа (26), Да ни буди веру, наду (52), Чекам, ка век ми проодив дѣнови (60). Према речима Слободана Реметића (1996: 370), „у аутохтоне призренске особине спадају и одрични облици помоћног глагола јесам“. У збирци песама Радмиле Кнежевић уочени су следећи примери овог типа: нишѣо ка моја калдрма неје (12), не сѣм могла да љи сѣиѣнем (18), шѣо не си љу ушѣйнала (22), Овој не је кафа, не се зна шѣо је (28), мори убавињо, не ли си знала (28).

Иако у призренско-јужноморавском дијалекту вокално л најчешће даје рефлекс у¹⁰, нису реѣѣки ни примери са рефлексом лу иза дентала д и с (в. Ивић 1985: 111). Тако су у Песмама призренским забележене следеће лексеме са рефлексом лу: Слунѣ излегнало (9), сѣс слузу песму ће поје (41), слузе да падав (59), из очи слуза јена паднала (60).

2.1.2. Консонанѣизам

Глас х темељно је уклоњен из фонолошког система призренских говора. У већини случајева ишчезао је без икаквог трага у свим положајима у речи (в. Реметић 1996: 402). У анализираном корпусу бележе се следећи примери у којима долази до испадања овог гласа:

- (а) **иницијални положај:** мона кѣд аљѣну кроји (19), у најубаве аљѣне се обукнале (37), Бела свила кожу лади (38), Не је ладно (42), Бисѣрица жишкиу душу ладила (46), Лѣжов и ајдук плачом се бранив (48);
- (б) **медијални положај:** сѣѣ кѣд доодим, ти ће љу сѣремаш (28), Ти проодиш, не ше гледам (38), сѣн на очи не дооди (39), жеља пусѣа не прооди (39), Ка да си сѣн па не доодиш (44)¹¹;
- (в) **финални положај:** сѣс њѣ да проскиѣам (17), а чепѣк је од вр палац (20).

Будући да у свим наведеним примерима долази до редукције одређеног елемента структуре, наведени фонетско-фонолошки дијалектизми унутар књижевног текста понашају се као рестриктивни или детракциони фоностилеми. Реч је,

9 Простор Косова и Метохије представља колевку двају српских екавских говора – призренско-јужноморавског и косовско-ресавског (више о томе в. у Реметић 2021).

10 О скоро доследној замени вокалног л вокалом у у косовским призренско-јужноморавским говорима в. више у Богдановић, Вукадиновић 1991: 107; Јашовић 2010: 125, 130; Младеновић 2013: 93–94, 2021: 67.

11 У свим примерима уочено је испадање консонанта х из групе -охо-, након чега је створена вокалска група -оо-.

дакле, о јединицама појачане изражајности, која се постиже фонолошким онеобичењем лексема и то, управо, укидањем одређене фонеме. У примерима под (а) на плану лингвостилистике говоримо о аферези, у примерима под (б) о синкопи, а у примерима издвојеним под (в) о апокопи. На плану стилематичности увиђамо измењену форму стилеме, која у овом случају има и своју функционалну вредност, односно стилогеност, која се читава у постизању снажног уметничког ефекта код читаоца.

Сви призренско-јужноморавски говори на Косову и Метохији бележе африкату *s*, која је несумњиво балканистичког порекла (в. Младеновић 2021: 79). Овај глас је у највећем броју случајева добијен асимилативним путем од *z* које се нашло у ближој вези или у непосредном контакту са одређеним сугласником (в. Реметић 1996: 406). У збирци песама Радмиле Кнежевић уочени примери са африкатом *s* могу се посматрати и као супституционални фоностилеми, који се на формалном плану јављају у следећим ликовима:

- (а) **африката *s* испред сонанта *v***: Чујев се свона од цркве Светиоџ Ђорђа (9),
Смејев се свезде ка твоје очи (44), и ка свегда у мрак сија (52);
- (б) **африката *s* испред вокала иза којег следи уснени сугласник**: од срећу сићнале (17), рекна Лепче, маји сићна (21), ама срце себе (42), за помоћ сићнало (53).

У већем делу говора призренско-тимочке дијалекатске зоне чува се *л* на крају слога, док у југозападном делу призренско-јужноморавске зоне уместо *л* на крају слога најчешће долази *-(j)a* (в. Ивић 1985: 111). Наиме, финално *л* прелази у *а* у облицима радног глаголског придева, „с тим да се код глагола са инфинитивном осномом на вокал новодобијени зев најчешће уклања помоћу *-j-*” (Реметић 1996: 419). Тако је у Песмама *призренским* уочен усамљени пример са *л* на крају слога: на цел свети нема (14), док су примери са *-(j)a* знатно чешћи: свој свн не свн никому зборија (46), Тражија рогове, иззубија уши (48), Свети Спас свој народ / ранија, чуваја (54), од бели свети ли си тии долешеја? (62).

Са стилистичког аспекта, последњи примери са наставком *-(j)a* наместо *л* на крају слога могу се сврстати у ред адјекционих или простриktivних фоностилема, оних стилема чије се онеобичајење форме постиже проширењем примарног облика лексеме (в. Ковачевић 1997: 118). Употребљени дијалектизми и у овом случају „обезбеђуј[у] другачијост израза у односу на уобичајени књижевни канон и различито песничко доживљавање света”, а њиховом употребом књижевноуметнички текст „добија нови језички идентитет у коме дијалекат има специфичну, главну поетичку улогу” (Андрејевић, Андрејевић 2016: 41).

2.2. Морфолошки дијалектизми

2.2.1. Деклинација

У највећем делу призренско-тимочке дијалекатске зоне деклинациони систем умногоме је упрошћен, те тако обично постоје само два облика – номинатив и општи падеж (*casus generalis*), који врши функцију свих зависних падежа (в. Ивић 1985: 112). Аналитизам у именској флексији јесте обележје свих призренско-јужноморавских говора на Косову и Метохији (в. Младеновић 2021: 81), с тим што је потпуни аналитизам извршен у косовскопоморавском типу, а делимични аналитизам, са релативно добро очуваном флексијом, у појединим

деклинационим моделима у метохијско-косовско-сиринићком поддијалекту (в. Младеновић 2019: 231). Стога се у том говору датив чува у свим врстама, док се генитив и локатив делимично употребљавају (в. Реметић 1996: 447). У нашем корпусу није спроведен доследан аналитизам, па се тако у следећим примерима уочавају генитивне конструкције: *Чујев се свона од цркве Светиоџ Ђорђа* (9), *до вр од шиоџ кажијрсџа* (20), *душа од Душана* (57), *преко илоша*, у Србију (58). Ипак, аналитизам је извршен у највећем броју примера, те ће, стога, у наставку рада бити наведене све конструкције које се употребљавају за означавање трију зависних падежа – генитива, инструментала и локатива:

- (а) **генитив: без + општи падеж:** *без ипалац са чеири ирсџа* (19); **до + општи падеж:** *до вр од шиоџ кажијрсџа* (20), *све до Шадрван коло се вије* (62); **из + општи падеж:** *Из бошчу јоргован намиџује* (12), *из цезвиче џу кувај илолицко* (28), *из очи слуга јена иаднала* (60); **од/от + општи падеж:** *од призренско илаино* (9), *Од двор ме викала* (17), *од срећу сийнале* (17), *Кџ од чоу абаџије* (19), *а чеирк је од вр ипалац* (20), *од ишај дувар ћерамиџка* (21), *од јар кожа ће искочи* (22), *од занашџи балдисала* (27), *ошџ филџанче ће иијем миџко* (28), *од лавор, све си воду иошило* (30), *од свн се ирџнало* (34), *од челенку јер ме фаћа* (38), *Од месечину* (40), *од ветар џрања се иовинала* (44), *наш Призренац, ионос од џрад* (52), *од Вишеџрад* (57), *Срби нема, а од Призрен* (58), *од бели свешџ ли си ии долешеја?* (62); **око + општи падеж:** *два иуш, око главу сџоји* (19); **преко + општи падеж:** *преко илошџ* (58);
- (б) **инструментал: сџс + општи падеж:** *везено сџс срму* (9), *слунце сџс небо се осмевује* (12), *мави боја, сџс ружице* (17), *сџс њи да ироскишам* (17), *кафа, локум, да сџс блаџо* (17), *и сџс њу џа илаино мери* (19), *сџс злаиџну жиџу џа везев* (19), *сџс метилице мете маиџи* (21), *сџс дарове у бошчалџк* (24), *Праји сџс сина ииџо знаш* (27), *кафа сџс мерак* (28), *сџс чудо иишало* (34), *Ајде сџс мене* (35), *сџс ћуџумче, ии кџд ироћеш* (38), *иџра ветар сџс димије* (38), *сџс љубав се своју борим* (38), *сџс слугу иесму ће иоје* (41), *време ирооди, сџс ноћ се борим* (44), *Он сџс вилу вино иије* (45), *сџс воду иризренску суве усџа* (60); **под + општи падеж:** *смејев се, иод ипрејке иоџледујев* (37), *иод јелек ми срце чука* (38); **пред + општи падеж:** *Пред себе гледа* (14), *а иред мене иаиуџиџи / од срећу сийнале* (17);
- (в) **локатив: на + општи падеж:** *ишакав љубав¹² на свешџ овај / ретиџко кој налази* (18), *на чисџу иризренску свилу / бейче миџко сџије* (24), *ка ишај бор на брдо ииџо је* (36), *на џоломо небо да засија* (42), *Ка ћеленка на невесџу / сџиоји црква Свети Сџас* (54), *Зашџо не ми цветаш / божуре / на шиој иу-сџо иоље / Косово* (59); **по + општи падеж:** *по ћерамиџке иаднало* (9), *По јоргован из баише роса иаднала* (9), *Кџд се шешав по сокаџи* (19), *по калдрму рийнало* (34); **у + општи падеж:** *У ишај Призрен све се мери* (19 x 3), *само баџрен у двор ироцветашаја* (42), *Боџ зна чије масло у кџндило џори* (48), *осџанала у ишај Призрен* (52), *Наџрадиле Призренџи / у џрад цркву своју / у њу да се молив* (53), *кој џод у Призрен биднаја* (54).

Компарација је у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне аналитичког типа (компаратив: *ио + иозиџив*, суперлатив: *нај + иозиџив*) и, уз

12 Прилажење именица женског рода на консонант именицама мушког рода представља типичну одлику призренско-тимочке дијалекатске зоне (нпр. *иамеш велики, овај крв*) (в. Ивић 1985: 114).

придеве, захватила је именице, глаголе и прилоге (в. Реметић 1996: 447, 477)¹³. У збирци песама Радмиле Кнежевић уочени су примери за аналитичку компарацију придева и прилога: *На мој чардак, ај побрџо (17), нишито полепо не сџоји (19), шџуј је најерућо (35), у најубаве аљине се обукнале (37).*

За призренско-јужноморавске говоре на Косову и Метохији карактеристичан је синкретизам енклитике *џу* у дативу и општем падежу једине заменице *она* (в. Младеновић 2021: 84), као и енклитике *џи* у дативу и општем падежу множине заменице трећег лица за сва три рода (в. Ивић 1985: 115; Реметић 1996: 482). Са друге стране, у овим говорима морфолошки су раздвојене енклитике заменица *ми, ви* (датив: *ни, ви*, општи падеж: *не, ве*) (в. Реметић 1996: 482; Младеновић 2010: 48–49). У Песмама *призренским* уочени су примери за енклитике *џу, џи* и *ни*:

- (а) **енклитика *џу***: *цел животи срце џу чува и воли (12), не сџм џу сркнала (18), побрџо џу Анђу викна (21), шџио не си џу ушџала (22), шџио џу несџм локум дала (22), никој не џу алдизује (22), Ошџац маџере џу рекања (26), душа џу на нос искача (27), из џезвиче џу кувај шџолицко (28), у сџрук се сви кџд џу послужиши (28), сџџ кџд доодима, шџи џи џи џи сџремаши (28), њу џу Младен Владојевић (54), Грли џу шџуј Панишелију (54);*
- (б) **енклитика *џи***: *не сџм моџла да џи сџиџнем (18), Трчи, шџражи, не џи нађо (18), мој дилбер џи мази (18), Цел дџн меси џи локуме (21), само џи кикошџи очи (22), Нека, дај џи шџеј локуме! (22), Лейче џи локуме чека (22), Ја џи рекнем: Љсно је! (32), Шадрван да џи вода најџоји (37), Призренџи шџџав, вџшар џи мази (37), да џи весели свџшове (41), руке џи џужам да шџе додирнем (44), Језик нема коске, ама џи криши (48), Призренџи џи надимале (51), још џи има у свџш овај (51), Сџбира џи деџу своју (52), Бишџица џи мије (56), кукав, жал џи џодем вађа (58), Ти џи викај ирвен (59), Каџици џи склапџам ка да су долап (60), викај џи, џолубе, нека се врнев (62), у Призрен, шџуј џе џи душа ошџала (62);*
- (в) **енклитика *ни***: *шџуј камење ни збори (12), да ни бидне нинос свима (26), Мона Анче ни у џосџе сџиџнала (28), Да ни буди веру, наду (52), да ни наш ошџане! (57).*

2.2.2. Конјугација

У инвентару глаголских облика косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора презент, аорист и перфекат представљају најфреквентнија глаголска времена. Аналитички принцип у систему конјугације остварен је тако што се футур први по правилу најчешће јавља у балканистичкој конструкцији *ће* + *ирезенџи* (в. Ивић 1985: 113, Младеновић 2021: 86–87). У нашем корпусу забележен је велики број примера са овом конструкцијом, од којих, ради илустрације, наводимо неке од њих:

ће се курдишџемо (17), Турај џезву, сџџ ће дођем (17), Од јар кожа ће искочи (22), ће донсџем шеђер, воду... (22), у цел крај ће џукне брука (22), шџио ће бидне кџд иорасне? (26), ошџ филџанче ће џиџем миџко (28), кој ће шџе носи, сџџ кџд си мало? (30), не ће џи шџурам више у воду (30), ће се врнемо (35), Ја ће шџе чувам (35), маџи шџвоја ће шџе чува

¹³ Компарација именица, глагола и прилога представља општу карактеристику говора призренско-тимочке дијалекатске зоне (више о томе в. у Белић 1905: 439–441; Павловић 1939: 180; Богдановић 1987: 228; Реметић 1996: 477–479).

(36), *зледам на мості кѣд ђе дођеш* (38), у нови дом *ђе ошћиднеш* (41), *Мој Тома, изме-ћар ђе бидне* (41), *сѣс слѣзу пѣсму ђе поје* (41), *Ђе ђа чекам да се врне* (45), *липа мирише, мислим ђе дођеш* (46), *Како се кројија, шако ђе се исцѣпа* (48), *Ја ђе цвѣтам мори* (59), *па ђе дођев да те / уберев* (59), *кѣд ђе наојим на шој чесмиче* (60).

На пољу морфостилематике посебно је занимљиво издвојити примере у којима долази до понављања истих граматичких наставака у узастопним речима. Такви примери веома су чести код глаголских наставака: нпр. *де да живив, де се родив / на Шадрван сви доодив* (10), *Клуйче склуйчано / из бошче пиднало / по калдрму рийнало / до чешие сшћгнало / и шјуј сшћанало* (34), *шражија рогове, изђубија уши* (48). Међутим, значајно је на овом месту споменути песму *Надимци – лађици*, чија се уметничка вредност темељи на ономастикону садржаном од чак 88 презимена која се нижу у строфама подељеним према сродном граматичком наставку за грађење облика номинатива множине властитих именица. Ради илустрације, наводимо само део ове посве јединствене лирске песме: *Замфирови, Борзанови, / Мандушови, Цуцорови, / Вулѣшови и Сшћанкице / Шемини и Долашови* (49).

2.3. Синтаксички дијалектизми

Као две најзначајније синтаксичке особине у призренско-тимочкој дијалекатској зони издвајају се употреба енклитика на почетку реченице и удвајање објекта. Наиме, у овим говорима глаголске енклитике *ћу* и *ђе* могу стајати на почетку реченице (в. Окука 2008: 239). У анализираној збирци јавља се усамљени пример са енклитиком у иницијалном положају: *Ђе ђа чекам да се врне* (45). Са друге стране, удвајање објекта потврђено је великим бројем примера: *и сѣс њу ђа плайино мери* (19), *мушко ђа одело кројив* (19), *свому мужу му рекнала* (27), *шепер сукњице сам ђа оирала* (30), *виде ли ђа мођ делију* (45), *не ђа чекај швођ делију* (45).

Стилистички посебно вредном одликом збирке сматрамо управо спомену-та онеобичајења на плану распореда компонената реченице, при чему се одступањем од уобичајеног и необележеног реда речи постиже аутентичност матерњег говорног израза. Стога као доминантно присутан синтаксостилем издвајамо анастрофу, засновану на пермутацији двеју или више речи у реченици/стиху. Као резултат овог стилског оправданог поступка у збирци налазимо велики број примера у којима се субјекатска инстанца наводи у финалној, изразито маркираној позицији: нпр. *Подигнаја за свој народ / зграду за век и веков / наш Призренац, понос од зрад / Сима Изуманов* (52).

3. Закључак

У раду су анализирани дијалектизми као стилско обележје у *Песмама призренским* Радмиле Кнежевић. Главни циљ истраживања био је да се препознају, опишу и класификују најзначајније дијалекатске особине уочене у анализираној збирци песама. Структурне специфичности дијалектизама посматране су у међуодносу са њиховом уметничком вредношћу, а методама интегралне стилистике обједињени су план стилематичности и план стилогености. Сви ексцерпирани примери у раду су подељени у три групе – фонетско-фонолошки, морфолошки и синтаксички дијалектизми. Најважнији резултати истраживања могу се свести на следеће: (а) на фонетско-фонолошком плану као најзначајније вокалске особине наводе се употреба полугласничке фонеме *э*, екавски рефлекс некадашњег *јаши* и рефлекс *лу* на месту вокалног *л*, док се од консонантских особина

издвајају темељно уклањање гласа *x*, употреба африкате *s*, замена *л* на крају слога групом *-(j)a*; (б) на морфолошком плану у систему деклинације посебно место заузимају недоследна аналитичка деклинација и аналитичка компарација, као и заменичке енклитике *џу*, *џи*, *ни*, док је у систему конјугације најзначајнија употреба футура првог, који се исказује балканистичком конструкцијом *ће + при-зени*; (в) на синтаксичком плану од посебног значаја јесу глаголске енклитике на почетку реченице и удвајање објекта.

Проведена анализа дијалектизама као стилског обележја поезије Радмиле Кнежевић показала је да дијалектизми у *Песмама призренским* представљају један од кључних елемената ауторкиног стваралачког поступка. У односу на употребу нормативног књижевног језика, естетском и поетском функцијом дијалекта у анализираном уметничком тексту остварен је комплекснији и аутентичнији лирски ефекат. Анализиране језичке јединице показале су се и стилематичним и стилогеним.

Извор

Кнежевић 2023: Р. Кнежевић, *Песме призренске*, Приштина, Лепосавић: Институт за српску културу.

Литература

- Андрејевић, Андрејевић 2016: Д. Андрејевић, А. Андрејевић, Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића, у: Р. Жугић (ред.), *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевности*, Лесковац: Лесковачки културни центар, Врање: Педагошки факултет у Врању, 39–49.
- Белић 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије: с две карте*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик.
- Богдановић, Вукадиновић 2021: Н. Богдановић, В. Вукадиновић, Једна језичка паралела, Приштина: *Баштина*, 1, Приштина, 102–111.
- Деспотовић, Вељовић Поповић 2022: Ј. Деспотовић, Б. Вељовић Поповић, Дијалектизми као стилско обележје Ршумовићеве прозе *Три чвора на шрејавици*, у: Ј. Спасић (ред.), *Књижевности за децу у науци и настави: зборник радова са научног скупа (Јагодина, 14–15. мај 2021)*, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, 161–177.
- Драгин 2013: Г. Драгин, Компатибилност стандардног српског језика и дијалекта (у књижевном делу и говору града), у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности и уметности, књига 1*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 119–124.
- Ивић 1985: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и шипокавско наречје*, Нови Сад: Издавачка радна организација Матице српске.
- Јашовић 2010: Г. Јашовић, Неке особине говора Угљара код Косова Поља, у: М. Букумирић (ред.), *Истраживања српског језика на Косову и Метохији, књ. 1 (2008)*, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 93–138.
- Ковачевић 1997: М. Ковачевић, Фоностилематика репрезентолошких дискурса Стевана Сремца, у: Н. Богдановић (ред.), *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*,

- Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Студијска група за Српски језик и књижевност Филозофског факултета, 109–125.
- Милосављевић 2021: Т. Милосављевић, *О проучавању лексичког система српских говора Косова и Метохије (на примеру српског призренског говора)*, у: З. Кнежевић (ред.), *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 229–249.
- Младеновић 2010: Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозајадног дела Косова и Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гајиње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2019: Р. Младеновић, Судбина флексије именица косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора, Београд: *Косовско-метохијски зборник*, 8, Београд, 227–249.
- Младеновић 2021: Р. Младеновић, Дијалекатски мозаик косовско-метохијских призренско-јужноморавских говора, у: З. Кнежевић (ред.), *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 59–79.
- Окука 2018: М. Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Павловић 1939: М. Павловић, *Говор Срејтечке Жује*, Београд: Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јовановић.
- Рајовић 2024: Д. Рајовић, *Етос прес*: <https://etos.press/post/9068> [приступљено 10. 5. 2024].
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говори I (гласови и облици), Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, Београд, 333[15]–611[293].
- Реметић 2004: С. Реметић, Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције, Београд: *Јужнословенски филолог*, 60, Београд, 113–123.
- Реметић 2021: С. Реметић, Косово и Метохија у оквиру српског дијалекатског простора, у: З. Кнежевић (ред.), *Резултати досадашњих и правци будућих истраживања српских народних говора Косова и Метохије*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 23–32.
- Станковић 2016: М. Станковић, Симболика родног звука у делу Радосава Стојановића, у: Р. Жугић (ред.), *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, Врање: Педагошки факултет у Врању, 229–239.

DIALECTISMS IN POEMS OF PRIZREN BY RADMILA KNEŽEVIĆ

Summary

The paper analyzes dialectics as a stylistic feature in Radmila Knežević's *Poems of Prizren*. The main goal of the research was to recognize, describe and classify the most significant dialect features observed in the analyzed collection of poems. The structural specificities of dialectics were observed in relation to their artistic value, and the methods of integral stylistics combined the plan of stylematics and the plan of stylogenicity. All excerpted examples in the paper are divided into three groups - phonetic-phonological, morphological and syntactic dialectics. The most important results of the research can be summarized as follows: (a) on the phonetic-phonological level, the most significant vocal features are the use of the semi-vowel phoneme ə, the Ekavian reflex of the former flock and the reflex lu in the place of the vocal l, while the fundamental removal of the voice h stands out from the consonantal features, the use of the affricate s, the replacement of l at the end of a syllable with the group -(j)a, (b) on the morphological level in the declension

system, a special place is occupied by the inconsistent analytical declension and analytical comparison, as well as the pronominal enclitics *gu, gi, ni*, while in the system conjugation, the most significant use of the future of the first, which is expressed by the Balkan construction *da* + present, (c) on the syntactic level, of particular importance are the verb enclitics at the beginning of the sentence and doubling of the object. The analysis of dialectics as a stylistic feature of Radmila Knežević's poetry showed that dialectics in the Poems of Prizren represent one of the key elements of the author's creative process. In relation to the use of normative literary language, the aesthetic and poetic function of the dialect in the analyzed artistic text produced a more complex and authentic lyrical effect. The analyzed language units proved to be both stylistic and stylogenic.

Key words: Radmila Knežević, *Poems of Prizren*, Prizren-South Moravian dialects, speech of Kosovo and Metohija, phonetic-phonological dialectics, morphological dialectics, syntactic dialectics, style

Milojka S. Ribač
Marko M. Milošević